

Jarlabankes bro

Åtgärdsförslag för fornlämningsmiljön kring
Jarlabanke bro, Täby socken och kommun,
Uppland.

Lars Andersson
Mats Vänehem

Rapport 2003:12

Jarlabankes bro

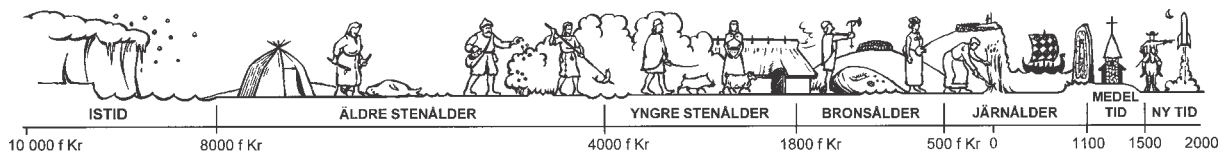
Åtgärdsförslag för fornlämningsmiljön kring
Jarlabankes bro, Täby socken och kommun,
Uppland.

Lars Andersson
Mats Vänehem

Rapport 2003:12

 STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

Box 6176 102 33 Stockholm
Tel 08-690 69 60 Fax 08-32 32 72
Besöksadress: Klarahuset, Sabbatsbergsvägen 6
Hemsida www.lansmuseum.a.se

Tidaxel: Mats Vänehem

© Stockholms läns museum
 Produktion: Stockholms läns museum
 Redaktionell bearbetning: Göran Werthwein
 Produktion av bilder på runstenar: Göran Werthwein

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133
 Stockholm 2003

Innehåll

Sammanfattning	6
1. Samtida situationsanalys	7
Inledning	7
Bakgrund	9
Norrortsleden	10
Vision	10
Jarlabankes bro i dag	11
2. Kulturhistorisk analys	12
Inledning och beskrivning av objektet med dess intilliggande miljö	12
Vem var Jarlabanke?	14
Arkeologiska undersökningar och andra händelser i samband med bron	15
Runstensresarnas samhälle	19
3. Landskapsanalys	20
4. Åtgärdsförslag för Jarlabankes bro	21
Rekonstruktion	21
Information	23
Reviderad skötselplan	24
5. Tänkbara samarbetsparter	25
Långsiktigt mål	25
Genomförande	25

Bilagor

Bil 1. Samtliga runstenar i Täby socken	26
Bil 2. Runstenarnas anknytning till bebyggelseenheter och ätter i Täby socken	27
Bil 3. Historiska kartor	28

Figurförteckning

Fig 1. Digitala ekonomiska kartan, skala 1:20 000	7
Fig 2. Karta över runstensmiljön kring Vallentuna	8
Fig 3. Intressanta kulturhistoriska områden runt Vallentuna	10
Fig 4. Jarlabankes bro, foto: Anna Ulfstrand	11
Fig 5. Träd över Jarlabankes släkt	14
Fig 6. Jarlabankes bro enligt Hadorph	16
Fig 7. Jarlabankes bro enligt Peringskiöld	16
Fig 8. Plan över arkeologiska undersökningen 1934-35	17
Fig 9. Jarlabankes samtliga kända ristningar på självresarstenar	19

Sammanfattning

Sedan några år tillbaka har Stockholms läns museum drivit idén om att lyfta fram de intressanta runstensmiljöerna kring Vallentunasjön så att de blir mer tillgängliga för allmänheten. Under 2002 har läns museet med stöd från länsstyrelsen i Stockholms län gjort en utredning av vilka informations- och skötselbehov som finns vid Jarlabankes bro i Täby kommun. Läns museets förslag till åtgärder för platsen syftar ytterst till att vikingatida och tidigmedeltida lämningar kring hela Vallentunasjön uppmärksammas. Föreliggande arbete är en skriftlig sammanställning av denna utredning.

Bygget av Norrortsleden genom Täby kommun har på nytt aktualiserat idén om att lyfta fram den världsunika runstensmiljön runt Vallentunasjön. På Stockholms läns museums webbplats presenteras sedan några år tillbaka området som en sammanhållen historisk helhet och ute på plats arbetar läns museet långsiktigt med att samordna och modernisera informationsskyltarna. Med stöd av länsstyrelsen har läns museet under 2002 genomfört en utredning av hur miljön kring Jarlabankes bro kan förbättras och göras mer tillgänglig för allmänheten.

Jarlabankes bro är en vägbank som skapades som ett storslaget monument på 1000-talet. Bron har fungerat som en port in till Täby ägor och den har flankerats av flera runstenar. Efter att vägbanken byggdes har den genomgått flera förändringar. Antikvariskt uppmärksammades främst runstenarna, men även bron, från och med slutet av 1600-talet då det antikvariska intresset vaknade i landet. Den första ordentliga arkeologiska undersökningen utfördes på 1930-talet då det konstaterades att vägbanken ursprungligen har varit ca 150 m lång och att den har varit kantad av resta stenar längs hela sträckan.

Området kring Vallentunasjön är präglad av flera storbondesläkter. Jarlabankeätten är kanske den mest kända av dessa. I rapporten görs en översiktlig redovisning av denna ätt och deras samhälle.

Utredningsrapporten ger en detaljerad beskrivning av hur platsen kan iordningställas med avseende på information, rekonstruktion och skötsel. Läns museet föreslår att dagens kraftiga vegetation hålls tillbaka, så att platsens ursprungliga monumentalitet bättre framhävs. Läns museets studier av Jarlabankes bro visar att det är möjligt att rekonstruera monumentet till det utseende den hade omkring år 1700. Rekonstruktionen grundar sig på noggranna studier och syftar till att förstärka intrycket av en storslagen entré in till Jarlabankes forna ägor. Tanken är vidare att en utomhusutställning vid Jarlabankes bro skulle kunna fungera som dagens entré in till Vallentunasjöns runstensmiljöer. Därmed skapas ett "ekomuseum" för tiden mellan vikingatid och medeltid.

Fig 1. Dagens trafikerade bilväg löper parallellt med Jarlabankes bro. Digitala ekonomiska kartan, 1:20 000.

1. Samtida situationsanalys

Inledning

Vikingatiden har alltid haft en särskild attraktionskraft. Det är få tidsperioder under vår historia som lockat så många människor i alla åldrar till lek och fantasi och att lära sig mer om perioden. Vikingatida föremål kan vi se på våra museer och i böcker. Ute i landskapet kan vi med lite hjälp upptäcka fornlämningarna från denna tid, men för de flesta människor är nog vikingar några som kan tyckas oändligt avlägsna vår egen tid. Många föreställer sig gärna ett samhälle som är drastiskt annorlunda vårt eget, med hedniska ceremonier, barska och väderbitna människor med exotiska sedvänjor. Kanske är det just därför tidsperioden fascinerar så många? Spåren efter vikingatiden finns mitt ibland oss, utan att vi alltid tänker på dem. Det faktiska avståndet till vikingatidens lämningar är inte längre än att vi kan ta en liten promenad ut i det omgivande landskapet. Här finns spåren efter vikingarnas vardag och fest, liv och död. Med lite hjälp på traven kan var och en upptäcka dessa på egen hand.

Utefter de gamla landsvägarna kring Vallentunasjön står en mängd runstenar fortfarande kvar sedan vikingatiden (fig. 2). Deras ordkarga inskrifter berättar om den kanske mest omvälvande epoken i Sveriges historia före industrialiseringen - kristnandet och landets enande under en kung. På vissa stenar omnämns också

Fig 2. Karta över runstensmiljön kring Vallentuna. Runstenarna markerade med U-nummer.

vikingarnas härjningar och resor i både väster- och österled. Stenarna står dessutom i ett landskap som kan fungera som en levande lärobok i historia. Det är få lämningar som rymmer så påtaglig och konkret vittnesbörd om vikingatidens människor som runstenarna. Ingen annan fornlämningstyp är så uppenbart tydlig samtidigt som den är gäckande gåtfull och fantasieggande. Med all önskvärd tydlighet deklarerar stenarnas text varför och vem eller vilka som rest och huggit stenen. På en del stenar omnämns det omkringliggande landskapet, på andra lämnas uppgift om människornas förhavanden, både när och fjärran.

Runstensmiljön kring Vallentunasjön har potential att vara en världsattraktion, i klass med Birka. På ingen annan plats i Sverige eller i Norden för den delen, kan man uppleva dessa spännande monument från forntiden i sådan mängd, variation och så lättillgängligt. Dessutom står de kvar intill en vägsträcka som kan härledas tillbaka till vikingatid, i ett välbevarat kulturlandskap med gravfält och äldre bebyggelse. Kring hela sjön finns mängder av ålderdomliga och intressanta ortnamn och i flera fall är dagens gårdslägen de samma som för tusen år sedan.

För att förstå vad runstenarna har haft för funktion och betydelse i det vikingatida samhället, krävs att man gör sig en bild av hur stenarna förhöll sig till det vikingatida landskapet. Ett vanligt problem med runstenar, runt om i landet, är att de ofta har flyttats runt en hel del genom århundradenas lopp. När de första sockenkyrkorna började byggas hände det att man flyttade traktens runstenar till kyrkan eller murade in dem i fasaden. De runstenar som fick stå kvar i landskapet förlorade snart sin funktion. Allteftersom ägo gränser förändrades och vägsträckningar drogs om, har många av dessa stenar kommit att förlora det sammanhang de en gång ingått i. Många runstenar har fått ge plats för senare tiders samhällsexpansion. En del av dessa kan vi idag se inkorporerade mitt i moderna villaområden.

I området kring Vallentunasjön, i Täby och Vallentuna kommuner, har ovanligt många runstenar fått stå kvar ute i landskapet. Även om vägarna har moderniserats, har stenarna bara flyttats åt sidan en aning. Tack vare att landskapet har behållit en så ålderdomlig prägel, får runstenarna den pedagogiska inramning som är nödvändig för att förstå hur de har fungerat i landskapet. På få ställen i landet kan man få en så levande ögonblicksbild av det vikingatida samhället. Området rymmer stor pedagogisk potential och skulle vinna på att lyftas fram för allmänheten och turismen i Stockholmstrakten.

Bakgrund

Tidigare har en idé om ett s.k. *"visitor center"* för runstensmiljön kring Vallentunasjön presenterats. Visitor centers är vanliga vid Englands och Irlands främsta kulturminnen. Den ursprungliga idén var att uppföra en byggnad på plats - ett slags miniatyrmuseum - där besökarna kunde informeras på ett spännande sätt om runstenarna och vad de har att berätta om vikingatiden genom en utställning och ett bildspel. Lämpliga lägen som utpekades var främst vid Jarlabankes bro (Täby kyrkby) i Täby kommun eller vid Arkels Tingstad (Bällsta) i Vallentuna kommun. Båda platserna ligger kommunikationsmässigt bra till och ansågs tåla en ny byggnad i närmiljön eftersom dessa områden redan är tätbebyggda. Att uppföra en byggnad av det slag som ursprungligen fanns tankar kring, skulle kräva relativt stora ekonomiska resurser. Detta gäller både investeringskostnader för eventuell tomtinlösen, byggnation, installation för vatten och avlopp, mm och kostnader i samband med den kontinuerliga driften av anläggningen. Idag framstår inte tanken på ett bemannat Visitor center som realistisk.

Norrortsleden

Exploateringsstrycket har länge varit stort i området kring Vallentunasjön, särskilt utmed den tätbebyggda norra och östra sidan av sjön. På senare tid har även området söder om sjön kommit att hamna i fokus. Några hundra meter söder om sjön kommer Norrortsleden att byggas under de närmaste åren. Norrortsleden blir en tvärförbindelse mellan E4 och E18 och kommer att sträcka sig mellan Häggvik i Sollentuna och Rosenkälla i Österåker. Läns museets arkeologer är i samarbete med flera andra institutioner engagerade i de undersökningar som för närvarande pågår i området. Vägbygget medför visserligen att fornlämningar måste tas bort, men genom de arkeologiska undersökningarna utvinns samtidigt kunskap om traktens historia. Resultaten kommer att redovisas av museet genom skärmutställningar på plats och på vår egen webbplats.

För att kunna ta sig runt Vallentunasjöns södra sida måste man bl.a. färdas längs Frestavägen. Med tanke på den hektiska biltrafik som idag passerar på denna smala och krokiga väg, är det förenat med livsfara att färdas med cykel eller till fots längs denna förbindelse. Utmed Frestavägen ligger ett antal intressanta platser som är väl värda att besöka, men p.g.a. trafiken är de inte särskilt tillgängliga. Med färdigställandet av Norrortsleden kommer Frestavägen att avlastas mycket av den hektiska trafik som passerar här idag. Från läns museets sida välkomnas att det historiskt intressanta landskapet utmed Frestavägen på detta sätt åter kan bli tillgängligt för allmänheten. I den närmaste framtiden öppnas också möjligheter att flytta tillbaka runstenarna vid Broby bro till sina ursprungliga lägen. Frestavägen kan i bästa fall bli en vandrings- och cykelled söder om Vallentunasjön, mitt i ett vackert och intressant kulturlandskap.

Vision

Sedan ett antal år tillbaka arbetar läns museet med ett omfattande informationsprogram för länets mest besöksvärda fornminnesmiljöer. Området runt Vallentunasjön är ett av dessa (fig 3). Vi har strävat efter att hålla ihop platserna runt sjön till en helhet, eftersom de historiskt sett varit intimt förknippade med varandra genom lokalpolitiska intriger, äktenskap, arv, etc. Sedan något år tillbaka arbetar vi med att modernisera de informations-skyltar som redan står invid Vallentunasjöns kulturhistoriska sevärdheter. När vi nu är redo att ta itu med informationsinsatserna vid Jarlabankes bro, är det viktigt att ta till vara dess symboliska värde för trakten. Under vikingatiden har den fungerat som en port in i landskapet och kan nu idag åter bli en entré in till hela Vallentunasjöns kultur-

Fig 3. Intressanta kulturbistoriska områden runt Vallentunasjön. 1 Vallentuna ka, 2 Gullbron, 3 Gällsta, 4 Risbylestenarna, 5 Fällbro, 6 Broby bro, 7 Jarlabankes bro och 8 Arkils tingsstad

landskap – därmed kan dess ursprungliga, symboliska funktion återupplivas, om än i modern tappning. Från Jarlabankes bro ska besökare kunna göra utflykter till platser runt sjön, som ligger både i Täby och Vallentuna kommun. Jarlabankes bro är en lämplig startpunkt ur kommunikationssynpunkt – både med bil och kollektivtrafik. Länsmuseets långsiktiga mål är som sagt att lyfta helheten med alla kulturhistoriska sevärdheter runt sjön, i synnerhet den unika runstensmiljön. På kortare sikt är vårt första etappmål att iordningställa platsen vid Jarlabankes bro.

Under 2002 har läns museet med stöd från länsstyrelsen i Stockholms län, gjort en utredning av hur Jarlabankes bro i första hand och hur hela Vallentunasjöns vikingatida lämningar på sikt, skulle kunna göras bättre tillgängliga för allmänheten. Föreliggande arbete är en skriftlig sammanställning av detta utredningsarbete. Till denna rapport bifogas dessutom ett bildspel på CD-rom. Bildspelet ska ge en visuell uppfattning av läns museets vision för platsen.

Jarlabankes bro i dag

Tillsammans med Arkels tingstad (ett annat förhistoriskt monument någon kilometer norrut i Vallentuna kommun) är Jarlabankes bro den utan tvekan mest kända fornlämningen i trakten.

Inledningsvis har vi redan nämnt det intresse för vikingatiden som är allmänt utbrett i samhället idag. I just Täby och Vallentuna kommuner tycks intresset för den egna bygdens tidigaste historia vara särskilt stort. Här finns mängder av intresseväckande kulturminnen kvar i landskapet och medvetenheten om traktens historiska kvaliteter är förhållandevis hög. Detta avspeglas bl.a. tydligt i kommunernas samhällsplanering och namngivning av gator och bebyggelse. De boende i området nyttjar sina rekreationsområden flitigt och engagerar sig i lokala kulturmiljöfrågor.

Fig 4. Idag används Jarlabankes bro som genomfart för lokalbefolkningen.
Foto: Anna Ulfstrand.

Inom ca en kilometers omkrets från Jarlabankes bro finns åtminstone sex grundskolor. Skolbarnen i området får tidigt kännedom om traktens historiska monument. I viss utsträckning använder sig lärarna av det omgivande landskapet i sin undervisning, men läns museet vill gärna uppmuntra till att detta låter sig göras i större omfattning än idag. De kulturhistoriskt intressanta besöksmålen bör för det första göras välkända för lärare och elever. Men för att undervisning direkt i kulturlandskapet ska kännas motiverad, krävs givetvis de rätta förutsättningarna. Detsamma gäller förstås oavsett vem som besöker en historiskt intressant plats. När man väl tagit sig dit ska det finnas något att se eller uppleva. Många gånger kan fornlämningar vara svåra att upptäcka för ett otränat öga. I de flesta fall behöver man dessutom hjälp att tolka de spår man kan se. Platserna bör m.a.o. vara så tillgängliga och tydliga att ett besök ger något i utbyte som gör utflykten "värt besväret".

Jarlabankes bro behöver pedagogiskt genomtänkt information på plats, vilket hjälper besökaren "att se" det vikingatida landskapet. Informationen ska dessutom placera platsen i ett större historiskt sammanhang. Platsen får inte uppfattas som ett solitärt objekt, utan ska ses i det sammanhang den ursprungligen ingått i. Med utgångspunkt från Jarlabankes bro ska besökaren ges inblickar i något vidare, större och mer omfattande såsom vikingatidens samhälle. Länsmuseets förhoppning är vidare att platsen ska skänka eftertanke om hur platser förändras över tid.

2. Kulturhistorisk analys

Inledning och beskrivning av objektet med dess intilliggande miljö

Jarlabanke var en vikingatida storman som har gjort sig känd genom sina runstenar. Han och hans släkt tycks ha haft betydande egendomar i området runt södra delen av Vallentunasjön. Täby tycks ha varit Jarlabankes huvudgård, detta kan man kan utläsa på flera runstenar där han påstår sig "äga hela Täby".

Jarlabankes bro är belägen i norra delen av Täby kommun och socken. Bron är idag flankerad av två runstenar och tre resta stenar. Ursprungligen har det troligen stått ytterligare minst två runstenar (idag vid Fresta och Danderyds kyrkor) vid bron södra sida, samt ett antal resta stenar. Bron, som snarare bör betecknas som en vägbank, har anlagts på 1000-talet av den tidigare nämnde Jarlabanke, som också har låtit resa de tillhörande runstenarna.

Bron är belägen vid Täby gårds norra gräns mot den skogsmark som avskiljer Täby och Vallentuna. Monumentet (bron och runstenarna tillsammans) är placerad som en forntida "portal" in till Täby. De resande som har ankommit Täby norrifrån har igenom runstenarna upplysts om gårdens ägare och dennes religiösa tillhörighet (kristendom). Det monumentala intrycket har förstärkts av att landskapet öppnade sig vid bron och det bör ha framstått relativt klart för de resande norrifrån att de genom bron passerade in i en brukad bygd. Eventuellt har det också varit så att de passerande från norra brofästet har haft fri sikt ända till gården Täby, vilket bör ha förstärkt intrycket av vem som ägt marken. Bron är riktad direkt mot läget för den numera försvunna Täby by (d.v.s. det läget som går att bestämma via det historiska kartmaterialet) och det norra brofästet ligger på en mindre höjd. Huruvida det har varit siktlinje från brofästet till den vikingatida gården är givetvis att med full visshet omöjligt att bestämma eftersom faktorer som växtlighet och förändrad topografi (genom senare exploatering) spelar in. Länsmuseet gjorde dock en uppmätning med totalstation längs en tänkt siktlinje från brofästet till den gårdstomten och konstaterade att det teoretiskt sett är möjligt att det har funnits sikt mellan platserna. Detta trots det relativt sett långa avståndet (ca 1000 m).

Vägen mot Täby har enligt det äldsta kartmaterialet, söder om Jarlabankes bro, vikit av åt väster och gått på västra sidan om ett högre liggande terrängparti (norr om Täby kyrka). Vägens sträckning var identisk med dagens Kyrkvägen, vilket också märks tydligt genom den milsten som finns placerad längs vägen (RAÅ 151). Milstenen har texten "2 MIL FRÅN STOCKHOLM. Gyllenborg Landshövding" och är rest omkring 1777.

Om det vikingatida Täby har legat på samma plats som den historiskt kända bytomten är något osäkert, men det bör anses som troligt. Ett alternativt läge kan ha varit vid nuvarande Prästgården, öster om Roslagsbanan, där det finns stora gravfält som tidsmässigt sträcker sig från äldre järnålder fram t.o.m. vikingatid. Där finns också en underliggande boplats med dateringar som sträcker sig fram till åtminstone 500-talet e.kr.

Prästgården har eventuellt hetat Björkeby under yngre järnålder. Det är dock osannolikt att gården ursprungligen har haft detta namn, då denna typ av namn alltid är av yngre art. Eventuellt är namnet Björkeby ett namn som tillkom vid en splittring av en ursprunglig modergård, kanske en splittring till byarna Täby och Björkeby. Om dagens Prästgård och Täby ägor slås ihop erhålles en storleks- och innehållsmässig gårdsenhet som motsvarar intill- och närliggande enheter. Detta talar för en splittring av en moderenhet.

Förleden "tä" i namnet Täby har betydelsen "*smal väg mellan gårdesgårdar*" och antyder alltså byns belägenhet vid en väg. Namnet har också tolkats vara vanligt på gårdar som är utflyttade från en moderenhet, vilket ytterligare stödjer hypotesen ovan. Efterleden i båda namnen antyder att denna splittring har skett i relativt sen tid, troligen sen vikingatid. Detta skulle kunna förklara det faktum att Täby by saknar tillhörande gravar, då gravfältet i så fall har fungerat under relativt kort tid och således varit ganska litet. Gårdar från yngre järnålder brukar i Mälardalen annars närmast regelmässigt ha ett gårdsgravfält i sin närhet, ett gravfält som upphörde att fungera när begravingarna flyttades till en kristen kyrkogård.

Ett alternativt händelseförlopp kan vara att en ursprunglig gård (som vi ej känner till namnet) placerad vid Prästgården, under yngre järnålder flyttar till läget för Täby by, men fortsätter att begrava sina döda på det äldre gravfältet (vid Prästgården). Gården behåller sin ägostruktur motsvarande dagens Täby och Prästgården ihopslagna, men flyttar alltså gårdsläget. I ett senare skede, troligen i samband med sockenbildningen, återupptas den äldre bytomten som får namnet Björkeby/Prästgården. Denna modell skulle också förklara avsaknaden av gravfält vid Täby.

Om Täby by har anlagts i sen vikingatid är möjligheten stor att en del av begravingarna (de från 1000-talet och framåt) har varit kristna och kanske anlagts på platsen för kyrkogården. Dagens kyrka är från sent 1100-tal, men har eventuellt föregåtts av en gårdskyrka i trä. Det kan också vara så att gården faktiskt har anlagts av just Jarlabanke, kanske i samband med anläggandet av Jarlabankes bro och resandet av runstenarna, där han talar om att han "*ägde hela Täby*". Byn och broanläggningen kan vara en för sin tid mäktig manifestation av en storbonde som organiserade sin bygd. Gården organiserades efter ett rumsligt mönster där broanläggningen ingick som en port in till ägorna. Monumentet markerades med uttrycket "*ägde hela Täby*" som då implicit betydde att Jarlabanke byggde gården Täby. Uttrycket var alltså inte bara ett skryt över Jarlabankes stora ägor, utan det hade kanske också en konkret betydelse som manifest åt ett nybygge.

För att få en någorlunda visshet om Täbys grundande skulle en arkeologisk undersökning av bytomtens historiska läge krävas. En sådan undersökning skulle vara relativt okomplicerad, med ett begränsat markingrepp, och ha som huvudsakligt syfte att få en datering av gårdens etablering. Ett mindre antal schakt på väl valda platser kan eventuellt ge den information som eftersöks.

Trots närheten till det mycket, i det närmaste extremt, rika fornlämningsområdet vid Prästgården och Skogsberga är området i Jarlabankes bros absoluta närhet relativt tomt på fornlämningar. Anledningen är troligen att brons belägenhet verkligen är placerad på gränsen till ett "utkantsområde" mellan Täby och Vallentuna. En alternativ möjlighet är också att fornlämningar kan ha försvunnit vid byggandet av de norra delarna av Täby kyrkby. En antydning om äldre verksamhet ger fyndet av en flintyxa ca 200-300 m sydväst om bron. Annars är fornlämningsbeståndet i Täby mestadels från äldre järnålder (500 f.kr.-500 e.kr.) och framåt till ny tid. Just äldre järnålder är mycket väl representerad, främst i form av stensträngar (stengärdesgårdar) och gravar. Vid prästgården och Skogsberga finns komplicerade stensträngssystem, boplatser och gravar från äldre järnålder. Hela området runt södra Vallentunasjön är väletablerat under äldre järnålder och det är eventuellt i detta faktum vi kan se anledningen till områdets starka ställning under yngre järnålder. Yngre järnålderns Täbybor bodde i en bygd som sedan länge hade varit bebyggd och organiserad.

Området vid bron beskrivs tidigt som ett kärr eller en sankt mark. Marken väster om bron benämns också "Myran" i det historiska kartmaterialet (bil. 3) från 1798. Norr om bron har tätare skog brett ut sig och bron var alltså som ovan nämnts placerad i ett läge där landskapet öppnade sig. Marken öster om bron uppodlades först (senast på 1700-talet). En utdikning skedde i relativt sen tid (i mitten av 1800-talet). Bron har troligtvis aldrig bestått av någon fribro utan den har fungerat som en vägbank över ett sankt område.

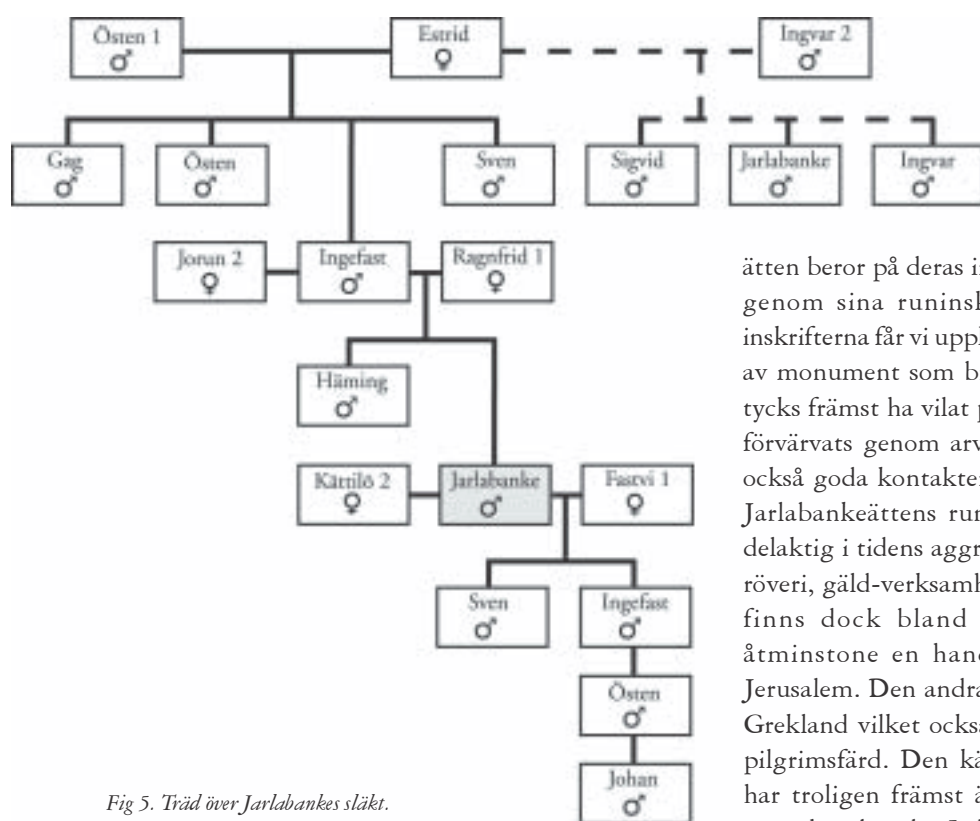

Fig 5. Träd över Jarlabankes släkt.

Vem var Jarlabanke?

Jarlabankeätten är en av flera "storbondesläkter" som hade sin hemvist i Mälardalen under sen vikingatid.

Att vi har kännedom om ätten beror på deras intresse av att föreviga sig själva genom sina runinskrifter (fig. 5). Genom runinskrifterna får vi upplysningar om släktens byggande av monument som broar och vägar. Maktinnehavet tycks främst ha vilat på jordägande som troligen har förvärvats genom arv och giftermål, och säkerligen också goda kontakter och allianser. Inte en enda av Jarlabankeättens runstenar antyder att man varit delaktig i tidens aggressiva utlandskontakter (såsom röveri, gäld-verksamhet, ed). Två utlandsfararstenar finns dock bland släktens runinskrifter, där åtminstone en handlar om en pilgrimsfärd till Jerusalem. Den andra omnämner en man som dog i Grekland vilket också kan vara en indikation på en pilgrimsfärd. Den kända delen av Jarlabankeätten har troligen främst ägnat sig åt att exploatera sin egen hembygd. I detta har dom säkerligen haft kungamakts och eventuellt också kyrkans stöd.

Jarlabanke var son till Ingefast och Jorun. Han gifte sig två gånger, först med Fastvi och sedan med Kättilö, och han fick söner Sven och Ingefast (fig. 5). Sven dog tämligen tidigt vilket framgår av en av Jarlabankes runstenar. Jarlabanke har kanske blivit mest känd för att han har låtit resa stenar över sig själv och sina brobyggen. Självresarstenarna har lett till tolkningen att Jarlabanke varit en "skrytsam" person. Han påstår sig äga hela Täby och även "hela detta hundare". Ordet äga har i äldre tradition ibland tolkats som att Jarlabanke verkligen "ägde" ett helt hundare (hundare motsvarar närmast det senare begreppet härad). Man bör nog tolka ordet "äga" som "ha kontroll över" vilket ligger närmare den ursprungliga betydelsen. Jarlabanke var alltså någon slags "härad(hundares)hövding" med en styrande funktion inom Vallentuna hundare (där Täby ingick under medeltid). På en runsten berättas att Jarlabanke har skapat tingsplatsen i hundaret.

Betydelsen av namnet Jarlabanke är omdiskuterad. Möjligen är det en sammansättning av namnet Banke, som var ett vanligt namn, och namnet Jarle. Den ursprungliga betydelsen skulle i så fall vara "*Banke, Jarles son*". Täbys Jarlabanke hade dock inte en far som hette Jarle (Han hette Ingefast enligt runstenarna). Namnet kan också ha haft betydelsen "*Banke, av Jarlasläkt*". En Jarl var under medeltiden närmast underställd kungen och sålunda en betydelsefull maktperson.

Arkeologiska undersökningar och andra händelser i samband med bron

Sedan bron byggdes någon gång omkring mitten av 1000-talet har givetvis ett antal om- och tillbyggnader utförts. Runstenarna har bidragit till att platsen uppmärksammats tidigt. De äldsta beskrivningarna är också från 1600-talet, den period när den antikvariska myndigheten etablerades i Sverige. Perioden från det att bron byggs och fram till 1600-talet är helt "tyst" i det historiska källmaterialet. Under denna period får vi förlita oss på arkeologin vid eventuella tolkningar av om- och tillbyggnader. Här nedan redogörs för några av de viktigare händelser som har med bron att göra.

M Aschaneus (antikvarie och kyrkoherde i Hammarby och Fresta) beskrev i början på 1600-talet framförallt runstenarna, men samtidigt nämndes också bron:

"Vid Täby broo, endan mot Vallandatuna skougen, norre endan på broen, där Järlabäki, dän NamþnKunnoge Herren, hafuer begynt gärda dänna Bro. –Versus Orientem. Västan om almannawägen, hardt wid vägen".

Därefter följer en avbildning av en runstenen: "*Och dänna R. S. Gent mot dän andra, på sama Täby broo, på Öster Broo endan. Versus occid.t.*" Därefter avbildades också den andra runstenen.

Sveriges förste "riktiga" runforskare, Johannes Bureus, beskriver också runstenarna under första halvan av 1600-talet: "*I Täby tädh. Vti tädh åt Wallentuna, I Täby sochn. Wid Täby Bro ändan emot Wallentuna skogen.*"

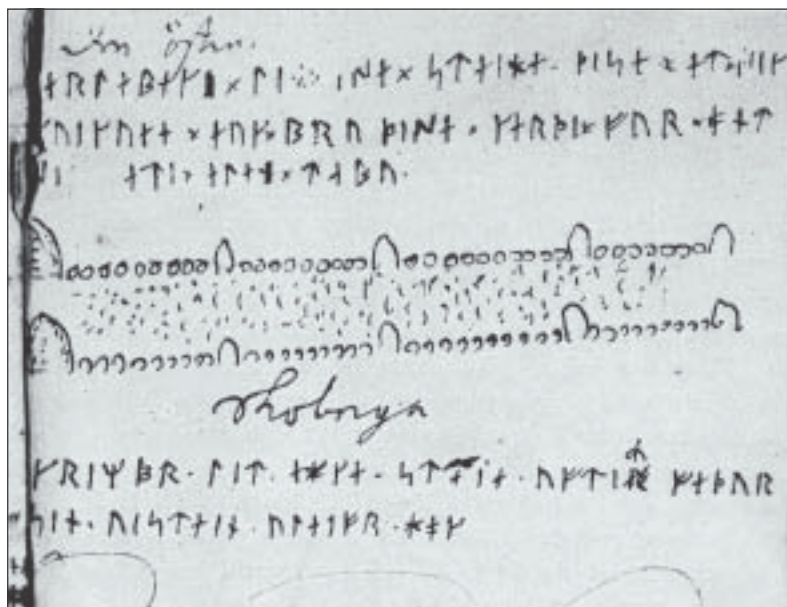

Fig 6. Jarlabankes bro enligt Hadorph.

Senare under 1600-talet beskrevs runstenarna i Rannsakningarna: "Widh Täby hagan finnes twenne Runnesteenar som står på hwar sijda om wägen med Runnebokstäfwer wthhuggnr."

Vid slutet av 1600-talet gjordes den första ordentliga beskrivningen av själva brobanken. Hadorph beskriver: "Täby täät begynner med 2 Runstenar en på hwar sijdan, sedan är wägen med stora stenar satt å begge sijdor, och fylt emillan." Hadorph nämnde också texten på runstenarna samt gjorde också en enklare, något schematisk, teckning av bron. Av Hadorphs beskrivning och avteckning kan vi något skönja brons ursprungliga utseende; en vägbank kantad med större och mindre resta stenar (fig. 6).

De större stenparen på var sida av vägen

tycks vara fem till antalet, inklusive runstensparet. Det är dock ej tydligt om det södra stenparet utgörs av större bautastenar, eller om de har samma storlek som de övriga paren.

Peringskiöld var mycket detaljerad i sin beskrivning, utförd omkring 1700: "Täby tä. Landzvägen ifrån Stockholm, norr uth till Waltuna härad och kringliggiande Sochnar, tager af Rodslagzwägen vid Dandery Kyrkia, på vänstra handen igenom Täby Tää, som är en stor och gammal Steenbro med grus och öör upfyller mitt öfwer ett kiärr, hafvandes på bådasidor om wägen store lagda Stenar, och vid pass emellan hwar 12 stee, två höga upreste Stenar emot hwar annan på hvardera sidan, lijka sosom äbrestolpar stälte, ibland hvilka de två längst bort vid Broens norre ända i bredd stående, äre de största, och med Runer uthhuggne på effterfölliande sätt, til Öfverskrifften lydandes."

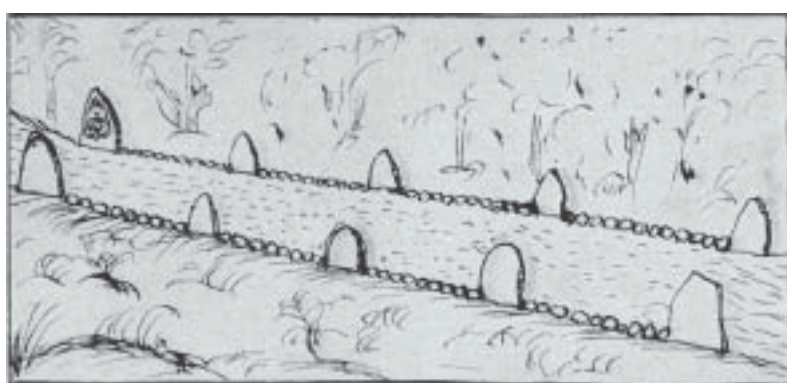

Fig 7. Jarlabankes bro enligt Peringskiöld.

Efter denna detaljerade beskrivning av bron följer en teckning av densamma samt runstenarna och deras text (fig. 7). Peringskiölds teckning liknar till stora drag den tidigare som är tillverkad av Hadorph. Beskrivningen är dock så detaljerad att det inte råder någon tvekan om att han själv varit på plats. Beskrivningen låter oss få veta att bron på 1600-talet bestod av en vägbank uppbyggd av sten samt fylld med grus och "ör" (småsten) som ledde över ett sankt område. På båda sidor om vägen fanns

större stenar placerade i par. Stenparen var placerade 12 steg från varandra (ca 11 m). Mellan de större stenarna fanns mindre stenar liggandes i rad. Liksom Hadorph avbildar Peringskiöld endast fem stenpar. Ingen beskrivning av någon fribro finns, snarare nämns uttalat att det är fråga om en överfart över ett "kiärr".

Den 3:e juni 1727 beskrevs runstenarna av Olof Celsius. Ingen beskrivning av bron gjordes dock.

Brandelius beskrev bron vid slutet av 1700-talet. I beskrivningen (som är på latin) beskrivs runstenar och bro med bautastenar.

En lantmäterikarta över Täby upprättades 1798 (bil. 3). På denna syns ej någon fribro vilket är ytterligare en indikation på att det troligen aldrig har existerat någon sådan. Bron har förmodligen alltid utgjorts av en vägbank.

Justelius beskrev runstenarna 1813, dock utan att nämna bron.

Ungefär vid mitten av 1800-talet beskrivs runstenarna av Richard Dybeck (också känd som författare till Sveriges nationalsång). Det intressanta med Dybecks beskrivning är att en runsten nu tycks vara sönderslagen. Dybecks ord: "Detta fotstycke af en präktig Jarlabankssten står midt emot den sist beskrifne och på östra sidan om vägen." Dybeck beskriver således runstenen som ett "fotstycke".

Riksantikvarien Hans Hildebrand beskrev bro och runstenar i "Sveriges medeltid" 1879: "Mellan täby socken och Vallentuna går en sank trakt, öfver hvilken det åtminstone tidtals kunde vara besvärligt att färdas. Öfver denna gjorde Jarlabanke, såsom det på den tidens språk hette, en bro, dvs han gjorde väg, icke så som det skedde å många andra ställen, hvarest man körde grus på botten av sundet, för att bilda ett vadställe, utan han byggde en bank, som höjde sig öfver vattnet, kantade honom med grofva kullerstenar, mellan hvilka på afstånd reste sig parvis större stenar, och vid ena landfästet reste han midt emot hvarandra tvenne runstenar... Den ena runstenen står kvar, af den andre finnes en bit, de omsorgsfullt lagda och resta kantstenarna äro längesedan försvunna."

Av Hildebrand lär vi oss alltså att den ena runstenen fortfarande endast bestod av fotstycket samt att kantstenarna var borta. Hildebrand har också något tidigare, 1868, nämnt bron och stenarna.

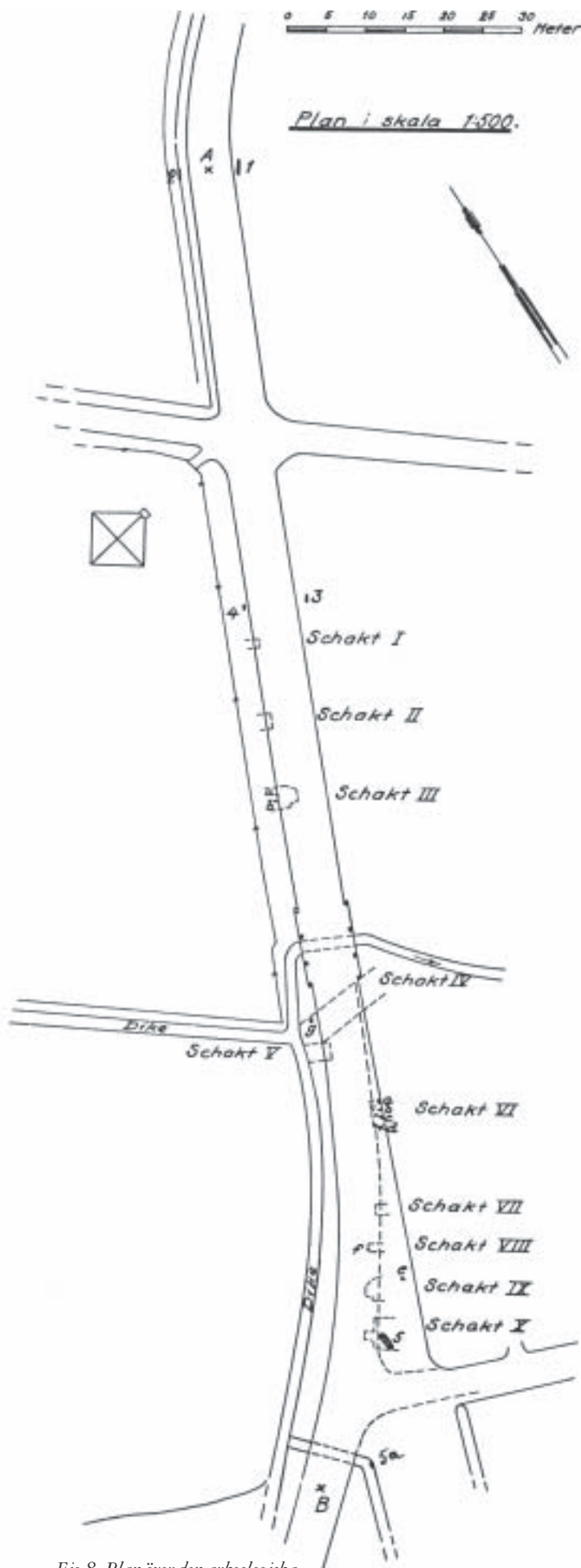

Fig 8. Plan över den arkeologiska undersökningen 1934-1935.

I Upplands fornminnesförenings tidskrift 1882 beskrevs bro och runstenar. Den sönderslagna runstenen bestod fortfarande endast av fotstycket och bron beskrevs som en forntida bro "...af hvilken spår ännu synas". Uppenbarligen började brobanken bli något otydlig.

1921 gjordes en relativt omfattande påbyggnad av vägen.

1934-1935 utfördes den första stora arkeologiska undersökningen av vägen (fig. 8). Undersökningen gjordes med anledning av en viss ombyggnad av vägen. Vid den arkeologiska undersökningen kunde konstateras att tre ombyggnader av vägen har skett. Den senaste utfördes 1921 och de två tidigare är odaterade. Vidare konstaterades att den ursprungliga bron hade varit ca 150 m lång och att kantstenar och bautastener hade funnits längs hela denna sträcka.

1959-1960 var det dags för nästa undersökning. Anledningen var en omläggning av vägsträckan. Carl Cullberg producerade den arkeologiska rapporten som företrädesvis behandlar den södra delen av bron. Arkeologiskt framkom inget uppseendeväckande.

1964 påtalades att vissa vårdåtgärder behövdes på bron. Vidare gjordes ett mindre schakt i samband med nedläggandet av att ledningar för en avloppstunnel och arkeologiska insatser med bl.a. tornfotografering och plan och profilritningar utfördes likaså. Vägen var nu asfaltsbelagd. Undersökningen utfördes av Monica Modin.

Av ovanstående beskrivningar kan vi konstatera att bron under 1600-talet har bestått av en vägbank med två resta runstenar i norra ändan. Det kan antas att det har stått minst två ytterligare runstenar vid bron. Dessa skall ha varit de som nu är placerade vid Fresta och Danderyds kyrkor. Det är troligt att dessa stenar har stått vid södra brofästet och att de har flyttats till kyrkorna redan under medeltiden. Denna flytt kan ses som det första steget i brons "förfall". När bron avbildas första gången i slutet av 1600-talet är det endast norra delen som avbildas och anledningen till detta är troligen att det endast är denna del som är någorlunda intakt. Den södra delen av bron blev troligtvis av med både kantstenar och bautastener strax efter att runstenarna hade försvunnit. Av de tre ombyggnadsfaserna, som kan konstateras av de arkeologiska undersökningarna, har den första troligen skett på 1600-talet (detta indikeras i en redogörelse, publicerad i "Sveriges runinskrifter", lämnad av K A Gustawsson 1940) och vid denna kan flera stenar ha försvunnit. Före ombyggnaden 1921 var vägen också varit kraftigt skadad av odling och någon vägbank kunde inte längre ses. Det finns beskrivningar på att man vid plöjning kunde köra med häst mellan den ena bautastenen (den mellersta östliga) och vägbanan. Odlingsmarken har således gått in i vägbanan. Det gjordes också försök att ta bort en bautasten som stod i vägen för plöjningen, men detta misslyckades.

Av de kvarvarande runstenarna har också en förstörts. Detta tycks ha skett under första halvan av 1800-talet, dock efter 1813. Det är troligtvis också under denna period, sent 1700-tal och första halvan av 1800-tal, som de flesta bautastener försvinner. Anledningen är troligen att den förhållandevis breda vägbanken (6,5 m) konkurrerar om utrymme med åkermarken. 1867 har det blöta området väster om bron (benämnt "*Ången Myran*" på 1798 års karta) dikats ut och det är nu åkermark på båda sidor om vägbanken.

Runstensresarnas samhälle

Uppland är det i särklass runstenstätaste landskapet med sina ca 1300 inskrifter. Runinskrifterna har en benämning med en landskaps-beteckning som prefix och ett efterföljande löpnummer, t.ex. U165. I föreliggande text refereras till dessa beteckningar.

Runstenarna vid bron är resta av Jarlabanke. Dessutom har det som ovan nämnts stått minst två stenar till vid bron. Dessa stenar är både ornamentalt och textmässigt nästan identiska med de vid bron placerade runstenarna. Eventuellt har det också stått ytterligare en sten vid bron, nämligen U212 som idag är placerad vid Vallentuna kyrka. Detta hävdar runologen Helmer Gutavsson vars främsta argument är likheten med de övriga vid bron placerade runstenarna. Det är dock osäkert om de fem stenarna har stått där samtidigt; eventuellt har den något avvikande U165 placerats vid bron först efter att U212 har flyttats. U165 skiljer sig något från de övriga, både vad det gäller stenmaterial och ornamentik.

Täby sockens flitigaste runstensresare är utan tvekan medlemmarna av Jarlabankeätten. Av socknens 36 runristningar är en tredjedel (12 st) resta av denna ätt. Sex stycken av dessa stenar är dessutom helt eller delvis resta av Jarlabanke själv. Vidare har Jarlabankeätten också rest stenar i grannsocknen Vallentuna. En nästan lika flitig runstensresarätt var Skålhamraätten som hade sin huvudgård på den västra sidan Vallentunasjön. Att ätten också var aktiv på östra sidan märks genom den tingsplats och de runstenar de lät resa vid "Arkils tingstad" någon kilometer norr om Jarlabankes bro.

Runt Täby by, Prästgården och Skogsberga finns flera förhistoriska gårdar. Närmast Täby i öster ligger Fittja, en gård som har två gravfält från yngre järnålder på sina ägor. Vid Fittja har det stått två runstenar, varav en nu sitter inmurad i Täby kyrka. Runstenarna är resta av en kvinna, Gudlög, efter sin son Holme som dog i Langbardarland (Lombardiet i norra Italien). En av stenarna tillägnar hon också sig själv. Stenarna nämner alltså en utlandsfärd vilket är relativt ovanligt i Täby. Förutom de två stenarna i Fittja finns två runstenar i Hagby/Lissby, sydväst om Vallentunasjön, som nämner en resa österut. Stenarna är från ungefär samma tid och eventuellt är det samma resa som omnämns på dessa. Övriga utlandsfararstenar består av en sten rest av Jarlabankeätten till minne av Östen (Jarlabankes farfar) som dog i Grekland på en trolig pilgrimsfärd till Jerusalem, en sten rest av Jarlabanke själv till någon (vem är okänt) som dog i Grekland samt ytterligare en sten i Hagby, rest efter en Torsten som troligtvis har fallit utomlands (var är okänt).

Jarlabankes bro kan som ovan nämnt sägas vara en symbolisk port in i den väletablerade och brukade bygden som ligger vid södra delen av Vallentunasjön. Inom denna bygd går det att se vissa områden som ger en

Fig 9. Jarlabankes samtliga kända ristningar på självresarstenar. Uppifrån: U 164 och U 165 (Jarlabankes bro), därunder U 112:a och b (Vallentuna kyrka), därunder U 261 (Fresta kyrka) och slutligen U 127 (Danderyds kyrka).

antydans av att vara "ursprungsområden" med stora inslag av fornlämningar från äldre och yngre järnålder. Det finns givetvis inga fasta gränser mellan dessa områden utan de har överlappat varandra. Området är inte heller avskilt från sin omgivning, men grovt förenklat kan dessa beskrivas vara:

- Jordbruksområdet vid Prästgården, Skogsberga och Löttinge,
- Området längs Frestavägen, d.v.s. Såsta, Hagby fram till sockengränsen mot Fresta (där det har legat en by med namnet Sylta).
- Sydvästra delen av Vallentunasjön med gårdarna Skålhamra och Torslunda.

Täby socken är naturligt uppdelad i en nordlig och en sydlig del som åtskiljs av ett skogsområde. Det är inom den norra sockenhalvan som större delen av Täbys runstenar återfinns. De dominerande ätterna tycks ha varit Jarlabankeätten och Skålhamraätten. Skålhamraätten verkar ha haft sin maktbas på västra sidan om Vallentunasjön och Jarlabankeätten på den södra och östra. Det har ibland föreslagits att Skålhamraätten och Jarlabankeätten skulle ha stått i något slags konkurrensförhållande till varandra. Detta behöver inte alls ha varit fallet. I denna "storbondemiljö" var det vanligt att ätterna var sammanknutna genom äktenskapsband och allianser och det finns också en runsten som antyder ett släktsamband mellan Jarlabankeätten och en annan stor runstensresarätt på Snottsta gård i Markims socken. Denna ätt var i sin tur ingift med en ätt från Hilleshög på Ekerö. Detta var troligen ett typiskt förhållande i denna sociala miljö under 1000-talet. Dessa stormän hade en relativt liten maktbas med en eller ett par gårdar som tillhörde släkten, men de hade vidare kontakter och rörde sig över ett relativt stort område.

Det fanns också ett stort antal övriga runstensresarfamiljer i området under samma tid (bil. 1-2). Hagby tycks ha varit en gård som har hyst ett flertal familjer som låtit göra runstenar. Antalet ätter och runstenar på gården är så pass stort att man kan spekulera i om Hagby har varit en bybildning under 1000-talet. Jarlabankeätten är också aktiv i denna gård/by och har markerat gårdens gränser i sydväst och norr med runstenar. Det intressanta med Hagby/Litsby (de båda gårdarna behandlas som en, då Litsby uppenbarligen är avskild från Hagby) är att denna by också under senare tid var relativt stor.

3. Landskapsanalys

Jarlabankes bro är belägen i randzonen mellan skogsmark och ett mer öppet, men sankt landskap. Topografiskt är bron placerad mellan två högre områden. Området utdikades på 1800-talet och utgör ett tillflödesområde för den mindre bäck som rinner i östlig riktning vid bron. Bäckens lopp vänder mot syd för att rinna ut i Vallentunasjön. Utifrån kartmaterial och beskrivningar framstår det relativt klart att området alltid har uppfattats som en träsk- och kärrmark (bil. 3). Marken öster om bron blev uppodlad först och den är markerad som åkermark på 1798 års karta (bil. 3). Marken väster om bron uppodlades i ett senare skede, troligen först efter att marken dikats ut. Under vikingatiden var marken runt bron troligtvis blöt och man får nog tänka sig att här växte kärr och myrväxter som t.ex. ängsull, trådtåg, humleblomster och ängsgräs. Marken öster om bron kan ha använts som betesmark.

Vallentunasjön sänktes på 1800-talet med närmare 1,8 m. Detta har givetvis orsakat förändringar i kringliggande landskap med torrläggning av tidigare blöta marker. Dessutom har stora utdikningar gjorts som ytterligare torkat ut stora ytor. Anledningen till sjösänkningen var som på så många andra platser i landet att få tillgång till åker- och betesmark.

Vallentunasjön avsnördes från havet i ett relativt tidigt skede, vid tiden omkring Kristi födelse, eller eventuellt något tidigare. Avsnörningen skedde från området vid sydvästra delen av sjön. Det är också vid denna tidpunkt vi tycks ha den första stora bebyggelseexpansionen i området.

Norr om Jarlabankes bro ligger ett skogs- och utmarksområde som skiljer Täby och Vallentuna bygder åt. Området var under vikingatid uppenbarligen ett utmarksområde, om än inte så stort, även i förhistorisk tid. Inga fornlämningar finns i detta skogsområde och närmast anslutande gård på Vallentunasidan är Bällsta. På 1798 års karta tycks södra delen av denna skog vara relativt gallrad, men man bör nog tänka sig vikingatidens landskap som definitivt mer skogsrikt. Under 1700-talet var skogarna i närheten av Stockholm hårt ansatta av ved- och virkesuttag.

4. Åtgärdsförslag för Jarlabankes bro

Mot bakgrund av det som framförts finns ett antal goda skäl att förbättra miljön och informationen vid Jarlabankes bro. Förhoppningsvis kan detta öka intresset för platsen hos allmänheten. Vi kan se att de åtgärder som krävs består av tre delar:

- Rekonstruktion
- Information
- En reviderad skötselplan för framtiden

Var och en av dessa engångsinsatser kan göras under en begränsad period. Skötseln på plats är en driftsfråga. Den är förstås fortlöpande och den kommer kommunen att svara för på samma sätt som tidigare.

Rekonstruktion

Jarlabankes bro utgjordes under vikingatiden av en uppbyggd vägbank över ett våtmarksområde. Bron var ett monument med stor symbolisk betydelse för byggherren, men självklart fanns också en uppenbart praktisk funktion med brobygget; resande skulle kunna ta sig någorlunda torrskodda över träsket. Detta förutsatte att vägens nivå var högre än omkringliggande våtmark.

Dagens grusväg mellan runstenarna följer i stort sett den vikingatida vägsträckningen, men någon vägbank kan man inte längre uppfatta på plats. Området kring monumentet ger inga intryck av att man här kunnat passera över en fuktig sankmark. För att bättre ge en bild av hur bron en gång kan ha sett ut i landskapet vill vi på enklast tänkbara sätt förstärka intrycket av en vägbank. Direkt väster om anläggningen kan man dock ana en nivåskillnad, som ger intryck av att vägen ligger något ovan

omgivande mark. Öster om vägen är förhållandet det omvända. Den gräsbevuxna slänten strax intill vägen sluttar bitvis svagt ned mot vägbanken. Utifrån en strävan att rekonstruera ett tänkt "ursprungligare" utseende för platsen, ger detta en missvisande uppfattning. Vårt förslag är att sänka marknivån något, omedelbart öster om vägbanken. Genom att med schaktmaskin varsamt jämna ut markytan omedelbart öster om vägen, motverkas intrycket av att marken sluttar *ned mot* vägen. Resultatet av ingreppet bör absolut inte uppfattas som ett dike, men markarbetet får givetvis till följd att någonstans mellan Jarlabankes bro och dagens trafikerade Vikingavägen, kommer en nivåskillnad att märkas. Vårt tanke är att denna märkbara skillnad förläggs så nära Vikingavägen som är praktiskt möjligt.

Alternativet till schaktning skulle vara att höja nivån på Jarlabankes bro, men detta är olyckligt ur fornlämningssynpunkt. I största möjliga utsträckning ska man givetvis undvika alla direkta ingrepp på själva anläggningen. Att jämna ut den intilliggande östra slänten är billigare, antikvariskt sett bättre och enklare, än att påföra fyllnadsmassor. Schaktningen väntas inte göra direkt åverkan på själva fornlämningen, men arbetet skall trots allt, på sedvanligt vis övervakas av arkeologisk personal.

Nästa steg i strävan att återställa ett äldre utseende på Jarlabankes bro är möjligen mer kontroversiell. Med utgångspunkt från de äldsta kända avbildningarna av Jarlabankes bro förordar läns museet att liknande stenar som kan ses på Peringskjölds teckning från sekelskiftet kring 1700, utplaceras längs vägsträckningen. Även om vägbanken hunnit bli 650 år gammal när Peringskiöld avbildade den, är det ändå troligt att bondehövdingen Jarlabankes bro faktiskt kan ha sett ut som på Peringskjölds bild.

Det finns flera anledningar till att läns museet förordar en rekonstruktion. I det här fallet skulle anläggningen vinna på man reser de stenar man med rimlig säkerhet kan säga har funnits här. Till att börja med finns det pedagogiska skäl. Jarlabankes strävan var en gång i tiden att skapa ett storslaget monument. Men idag ger inte platsen besökaren något intryck av att vara särskilt märkvärdig. Genom att resa ett antal stenar utmed vägsträckan, skulle det visuella intrycket av en entré förstärkas avsevärt. Platsen har stora inneboende pedagogiska kvaliteter och skulle med lätthet kunna visualisera hur vikingatidens stormän försökte manifesteras sitt inflytande i trakten genom att lämna anmärkningsvärda spår efter sig i landskapet. I det här fallet kan vi med goda skäl anta att desto tydligare anläggningen blir, ju närmare kommer vi dess ursprungliga betydelse. Det andra, tungt vägande skälet till att rekonstruera 1700-talets utseende på plats, är att anläggningens chanser att bevaras inför framtiden bör öka. Om anläggningen framträder tydligare, kommer sannolikt motivationen hos både allmänhet och beslutsfattare för att underhålla och bevara monumentet att stärkas. På sikt gynnar detta kulturmiljövårdens yttersta intressen.

På lite längre sikt kan det även komma att bli aktuellt att diskutera rekonstruktioner av de övriga runstensbroar vi känner till på andra platser runt Vallentunasjön, som t.ex. Broby bro och Gullbron. Förutom de populärvetenskapliga och antikvariska fördelar sådana insatser kan medföra, kan rekonstruktionsförsök på plats ge värdefulla bidrag till vetenskapen. Ett rekonstruktionsarbete skulle förslagsvis föregås av ett bredare, regionalt eller nationellt förankrat forskningsprogram kring forntida och historiska vägmiljöer, där flera vetenskapliga institutioner bör vara inblandade.

Vikingatida broar har undersökts på ett fåtal ställen runt om i landet. Så snart kunskapen börjar växa, vaknar även behovet av att utväxla erfarenheter genom seminarier, föreläsningar, mm. Inom den arkeologiska forskningen finns dessutom ibland behov av att kontrollera teorier genom praktiska experiment. Rekonstruktioner av detta slag skall m.a.o. ses som *resultatet* av noggranna vetenskapliga studier där den samlade dagsaktuella forskningen prövas i praktiken.

Information

En så pass anmärkningsvärd och fantasieggande plats som Jarlabankes bro kräver ordentligt tilltagna och pedagogiskt tydliga informationsskyltar på plats. Av skyltarna skall framgå vilken kunskap vi idag har om monumentet och hur vi kan veta detta, men där kan också finnas frågor om det vi inte vet. På informationsskyltarna målas dessutom en bild av det vikingatida samhället upp, så att besökaren kan sätta sig in i vad Jarlabankes bro har haft för betydelse i området. Det ska vidare klart framgå att platsen delvis är rekonstruerad och vad denna rekonstruktion bygger på.

Jarlabankes bro är en integrerad del av dagens moderna bebyggelse. Här passerar många av de boende i området varje dag, till och från skolan eller sina arbeten. Här promenerar, motionerar och cyklar många Täbybor långt framåt kvällen. Platsen är alltså tillgänglig hela dygnet, alla dagar i veckan, året runt. Detta är en stor tillgång som vi ska försöka ta tillvara på bästa sätt. I enlighet med läns museets strävan att tillgängliggöra och lyfta fram vårt kulturarv för allmänheten, är tanken på en öppen informationsutställning utomhus särskilt tilltalande. Förutom att de boende i området kan ta sig hit när det passar dem, kan även speciellt intresserade – enskilda eller grupper – besöka platsen utan att vara tvungna att passa speciella öppettider.

Eftersom platsen alltid är tillgänglig, måste även den nödvändiga informationen vara det. Lösningen är att en utställning byggs på kommunens mark i direkt anslutning till monumentet. Bortsett från två villatomter väster om anläggningens södra ände, ligger hela Jarlabankes bro i huvudsak på kommunal parkmark. Läns museet lämnar i bifogade CD-bildspel förslag till placering för informationsanläggningen, men i samråd med länsstyrelsen och övriga inblandade parter avgörs frågan om placering slutligen av kommunen. I läns museets vision av hur en utomhusutställning kan komma att se ut, har vi hämtat inspiration från en liknande anläggning vid Rökstenen, nära Ödeshög i Östergötland.

Vidare är läns museets förslag att informationsskyltarna om Jarlabankes bro bara ska ingå som en del av en större utställning om hela Vallentunasjöns vikingatid och tidiga medeltid. Besökaren vid Jarlabankes bro ska tidigt få klart för sig att detta är dagens entré till ett större, historiskt sett intressant område som sträcker sig runt hela Vallentunasjön. Eftersom runstenarna är starkt förknippade med den kristna missionen kan det även vara naturligt att berätta om de medeltida kyrkorna i Täby och Vallentuna, där kalkmålningarna i den förstnämnda kyrkan och Vallentunakalendariet i den andra är stora attraktioner. Till skillnad från anläggningen vid Rökstenen, kommer de planerade informationsskyltarna vid Jarlabankes bro alltså att berätta om ett antal platser som är fullt möjliga att besöka inom någon till några kilometers avstånd.

En utställningsarkitekt/-formgivare bör ge förslag till hur utformning av denna anläggning. Syftet med utställningen är att uppmuntra, sporra och inspirera besökaren till vidare upptäcksresor runt sjön. Mängden informationstext bör vara smakfullt återhållsam för att inte uppfattas ohanterlig och svårgenomtränglig. Vi ska sträva efter att balansera texterna med en väl avvägd mängd färgbilder och orienteringskartor. Eftersom skyltarna kommer att befinna sig utomhus, året runt, ska de givetvis tåla väder och vind genom att vara gjorda av beständigt material, förslagsvis Perstorpsplattor.

Utöver att en utomhusutställning planeras och byggs krävs produktion av en enklare folder som besökaren gratis kan ta med från platsen. Det är även motiverat att producera en särskild guidebok för Vallentunasjöns vikingatida och tidigmedeltida lämningar. Den skulle riktas mot grundskolans lärare, lokala föreningar, den intresserade allmänheten och turister. Med jämna mellanrum kan Stockholms läns museum anordna guidade turer med buss till de kulturhistoriska sevärdheterna runt Vallentunasjön. Rundturens naturliga start och mål blir då Jarlabankes bro. Sist men inte minst kommer information om platsen att finnas på museets webbplats, dels i form av en webb-baserad basutställning men även med länkar och tips om aktuella evenemang i anslutning till området och ämnet.

Reviderad skötselplan

Jarlabankes bro anlades ursprungligen på en plats där den täta Vallentunaskogen tog slut, landskapet öppnade sig och den fuktiga sankmarkens vegetation bredde ut sig. Från brons något upphöjda norra ände hade man sannolikt bra utsikt från sydost till sydväst. Bron bör ursprungligen ha framträtt i landskapet, kanske t.o.m. varit synlig långt söderifrån. Öster om Jarlabankes bro ligger idag en bilväg och tät villabebyggelse. Men västerut finns vissa möjligheter att återställa en tänkbar vikingatida vegetation. I ett försök att återskapa en rimlig bild av vegetationen, bör man således sträva efter att öppna upp sikten västerut. Som besökare bör man kunna uppfatta kontakten med området som tidigare var våtmark.

Insatserna beräknas följaktligen bestå av ett första, mer omfattande iordningsställande av vegetationen samt mindre, årligen återkommande insatser för långsiktig skötsel av vegetationen. För detta krävs att en fornvårdstekniker tar fram en ny, reviderad skötselplan för området. Primärt bör flera tätt stående träd direkt nordväst om monumentet tas bort. Markvegetation och höga buskar som växer omedelbart väster om vägen avlägsnas så att besökaren får fri sikt ut över våtmarkerna. De höga träden kan stå kvar, men bör stamkvistas upp till två meter över marken. Dagens välklippta gräsmatta öster om vägen ger intryck av ett väl modernt parklandskap. Denna kan med fördel växa upp till ängsmark, med enstaka inslag av halvhög våtmarksvegetation.

Direkt väster om vägbanken ligger idag en lekpark. Självklart är denna att betrakta som ett iögonfallande färgstarkt och apart nutida inslag i helhetsmiljön. Men säkerligen är lekparken ändå en tillgång för de småbarnsfamiljer som besöker platsen. Det är förstås dessutom möjligt att någon förälder som tänkt besöka lekparken med sina barn, samtidigt tar sig tid att upptäcka Jarlabankes bro. Den allra bästa lösningen vore om lekparken fanns kvar, men kunde flytta längre västerut (20 - 50 meter), bort från vägbanken.

5. Tänkbara samarbetsparter

Långsiktigt mål

På det sätt som beskrivs ovan skapas ett "ekomuseum" över runstenarna och vikingatiden i Uppland. Berättelserna ska i första hand ta fasta på vad händelserna under denna tid betydde för de människor som bodde i området runt Vallentunasjön. Bygdens vikingatida befolkning får fungera som exempel för Mälardalens invånare vid denna tid, eftersom förhållandena i detta område varit relativt likartade.

Eftersom viss avlastning av trafiken på främst Frestavägen kan förväntas genom tillkomsten av Norrortsleden, möjliggör detta att hela miljön runt Vallentunasjön så småningom kan inbegripas i ekomuseet. Runt sjön finns, som ovan nämnts, ett flertal platser med lämningar som tillhör runstensresarnas miljö. Området runt Vallentunasjön erbjuder många och stora möjligheter att levandegöra 1000-talets samhälle. Detta görs bäst genom att på ett pedagogiskt sätt visa de lämningar som än idag ligger kvar fullt synliga i landskapet genom t.ex. guide visningar och informationsskyltar med rekonstruktionsteckningar.

Genomförande

Området för ekomuseet ligger till hälften i Täby kommun och i övrigt i Vallentuna kommun. Det vore önskvärt om berörda kommuner (dvs Täby och Vallentuna), länsmuseum, länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet kunde samverka för projektets genomförande. Vägverket bör också ha intresse av projektet. Länsmuseum ser en naturlig uppgift i att fungera som sakkunnig konsult och vetenskaplig rådgivare vid de planerade fysiska åtgärderna på plats. På museet finns vidare en gedigen kompetens inom produktion av trycksaker, kulturhistoriska informationsskyltar och webbinformation. Exakt hur museets förslag till åtgärder ovan skall genomföras och organiseras är emellertid en senare fråga. Så snart det står klart vilka som är intresserade, bör parternas olika roller sinsemellan fastställas. Till att börja med bör vi tillsammans sträva efter att finna stöd för våra planer högre upp i respektive organisation för att på denna väg hitta finansiering av de planerade insatserna. En eventuell rekonstruktion av Jarlabankes bro måste också ha ett fullt stöd från det arkeologiska samfundet. Samarbetet bör då också inbegripa de närmaste universitetsinstitutionerna, t.ex. Stockholms universitet och/eller Södertörns högskola. Vidare bör någon av landets främsta runologer kontaktas för rådgivning. Kontakter inom den akademiska sfären ombesörjes förslagsvis av länsmuseum.

Bilaga 1. Samtliga runstenar i Täby socken.

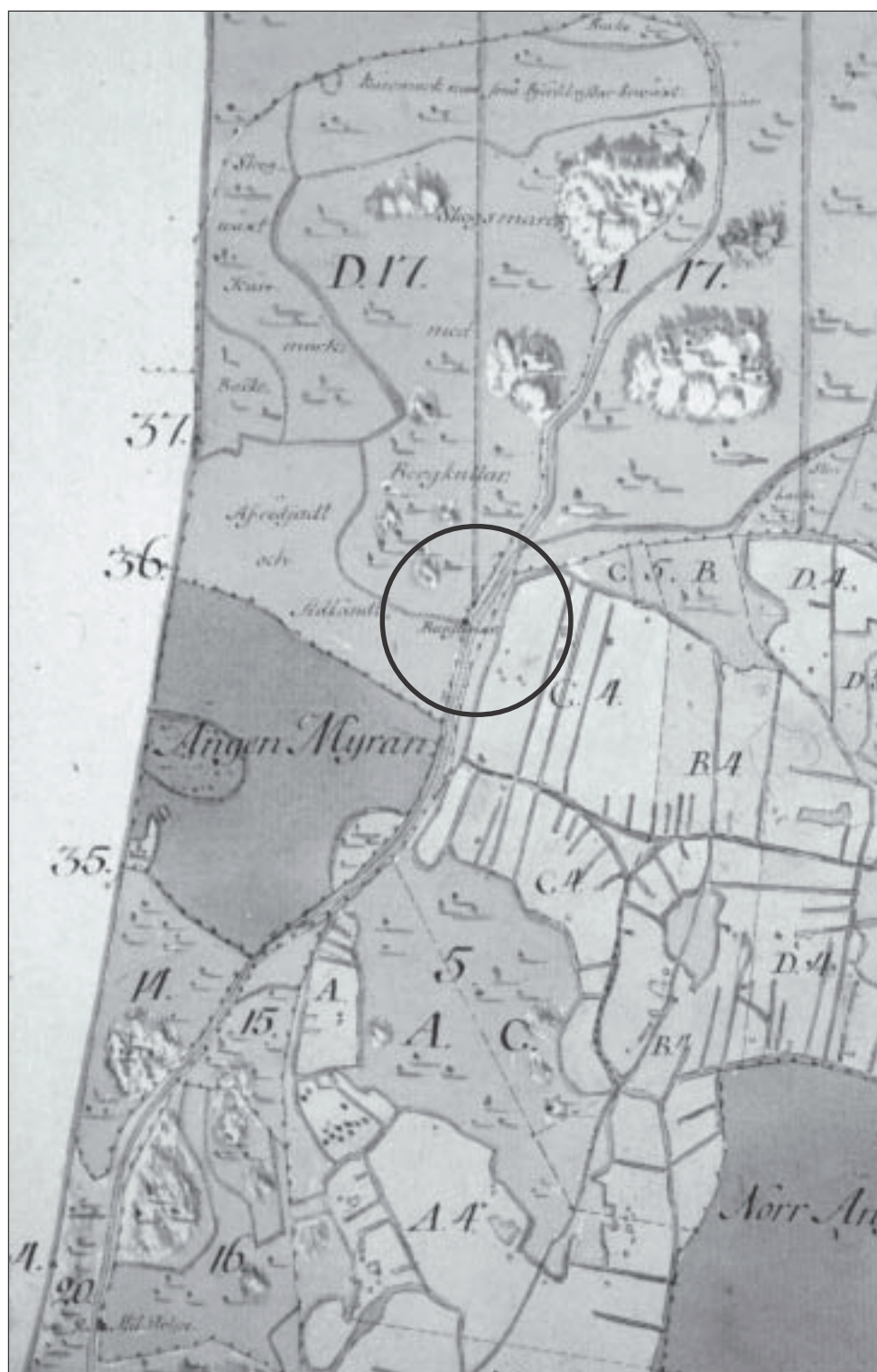
Nr	Härkomst från gård	Stil	Äldsta kända läge	Övrigt
U134	Broby	-	Spis och källare i Broby	
U135	Broby	P2	Ursprunglig plats	
U136	Broby	P2	Ursprunglig plats	
U137	Broby	P2	Ursprunglig plats i vägbanan	
U138	Broby	-	Gödselstack i Broby	
U139	Broby	-	Källare i Broby	
U140	Broby	P3?	Uthus i Broby	
U141	Fittja	P3	Täby kyrka (Fittja ursprungsläge)	
U133	Fittja	P3	Fittja	
U142	Fällbro	P4	Ursprunglig plats	Jurlabankes dödssten
Nyfynd 1946	Fällbro	-	Ursprunglig plats	
U143	Hagby	P4	Ursprunglig plats	
U144	Hagby	-	Ursprunglig plats	
U145	Hagby	P4	Ursprunglig plats	
U146	Hagby	RAK	Ursprunglig plats	
U147	Hagby	P4	Ursprunglig plats	
U148	Hagby	-	Ursprunglig plats	
U149	Hagby	P3	Utmark mellan Hagby och Sätra	Förkommen
Nyfynd 1978	Hagby	-	Hagby skog	
U150	Karby	-	Ursprunglig plats	
U151	Karby	P3	På Karby ägor, troligen vid RAA 36	
U152	Lissby (Hagby)	P4	Byggnad Lissby gård	
U153	Lissby (Hagby)	P3	Byggnad Lissby gård	
U154	Lissby (Hagby)	P3	Byggnad Lissby gård	
U155	Lissby (Hagby)	-	Byggnad Lissby gård	
U158	Löttinge	-	Löttinge tä, vid en bäck	Förkommen
U159	Löttinge	-	Nära ursprunglig plats	
Nyfynd 1958	Roslags-Näsby	-	Kvarntorp	
U162	Skogsberga	-	Okänt	Förkommen
U160	Skällhamra (Risbyle)	P1	Ursprunglig plats	
U161	Skällhamra (Risbyle)	P1	Ursprunglig plats	Hamnplats?
U163	Såsta	P4	Ursprunglig plats	
U164	Täby	P2-3	Ursprunglig plats	
U165	Täby	P2-3	Ursprunglig plats	
Nyfynd 1976	V Arninge	-	-	
Nyfynd 1996	Åkerby	-	-	Otolkad

Runstenarna U156 och U157 är ej med i listan då de är identiska med U155. Stenarna U135, U136 och U137 förs till Broby då de så uppenbart hör till kontexten kring bron. De är dock egentligen funna på Såsta ägor.

Bilaga 2. Runstenarnas anknytning till bebyggelseenheter och ätter i Täby socken.

Gård	Antal runstenar	Antal ätter	Jarlabankeätten representerad	Övrigt
Fittja	1	1	Nej	
Broby	7	2-4	Ja	2 fragment
Fällbro	2	2	Ja	Ev skall Jarlabankestenen föras till Hagby
Hagby/ Lissby	12	5-7	Ja	6 av stenarna har känd fyndplats
Löttinge	2	2	Nej	
Skälhamra	2	1	Nej	
Skogsberga	1	1	Nej	
Sästa	1	1	Nej	3 stenar förda till Broby
Täby	2	1	Ja	
V Arninge	1	1	Nej	
Åkerby (Ensta)	1	1	Nej	
Roslags Näsby	1	1	Nej	
Karby	2	2	Ja	

Bilaga 3. Historiska kartor.

Karta från 1798 över Storskiftet i Täby. LMV A108 - 32:2.

Karta från 1824 över Enskiftet i Täby. LMV A108 - 32:4.

Karta från 1839 över Laga skiftet i Täby. LMV A108 - 32:5.

Karta från 1867 över klymning i Täby. LMV A108 - 32:6.